

НУСРАТ РАҲМАТ

**АСҚАД МУХТОР
ДЕДИЛАР...**

Бадиа

**ТОШКЕНТ
«ЧЎЛПОН» НАШРИЁТИ**

№ 33

Раҳмат, Нусрат.

Асқад Мухтор дедилар...-Т.: «Чўлпон», 2003. - 32 б.

XX аср ўзбек адабиётининг улкан намояндаларидан бири, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Асқад Мухторнинг чинордек бақувват асарларини ўқимаган, билмаган китобхон бўлмаса керак.

Ёзувчи Нусрат Раҳмат «Асқад Мухтор дедилар...» бадиасида адиб билан кечган мулоқотларидан ҳикоя қилади.

Асқад Мухтор заковати, ўйлари, туйғулари... буларнинг барча-барчаси ҳайратга интиқ қалбларимизни ҳаяжонга солиши шубҳасиз.

ББК 83.3. (5у)-8

Р 4802000000 - 19 2003 й.
360 (04) - 2003

ISBN 5 - 8250 - 0792 - X

© Н. Раҳмат, 2003 й.

© «Чўлпон» нашриёти, 2003 й.

МУАЛЛИФДАН

Бағоят маъруф устозим, ҳассос адиб Асқад Мухтор бениҳоя ориф ва камсухан инсон бўлганликларини таъкидлаб ўтишим керак. У киши «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида бош муҳаррир эканликларида (саксонинчи йилларнинг бошларида) камина бўлимда ишлардим; кайфиятлари хуррам дамларда хоналарига кириб, нурмаъно суҳбатларидан баҳраманд бўлардим.

Устоз билан кечган мулоқотларни диққатингизга ҳавола этар эканман, адибнинг қаламга олган фикрлари қатори айтиши мумкин бўлган гапларига ҳам эътибор қаратишингизни истардим. Инчунун, «Ҳар қандай янгилик — бир вақтлар унутилган эскиликдир», деган гаплар ҳам бор.

Биринчи суҳбат

ЗАКОВАТГА ЭРИШИШ ХУСУСИДА

Дедим:

– Жами жумбоқлар ва истиқболлар эшигини бирма-бир очадиган калит недур?

Дедилар:

– Илм, ҳунар, заковат.

Дедим:

– Миллатни камолот сари етаклайдиган кишилар кимлар?

Дедилар:

– Билимли, ҳунарли, ақли кишилар.

Дедим:

– Бу заковат ва хислатларга қандай қилиб эришмоқ керак?

Дедилар:

– Катта мақсад ва иштиёқ ҳамда жилла мадад ва раҳнамолик ила.

Дедим:

– Инсон бир бор дунёга келади – умр кечиради, уни ҳам билим ва ҳунар йўлидаги машаққатга сарфлаши жоизми?

Дедилар:

– Киши камолот сари интилмас экан, жаҳолат ботқоғига ботиб кетаверади; жаҳолат эса жами иллатларнинг бошидир.

Дедим:

– Фарзандлар ва шогирдларни не илму ҳунарларга даъват этардингиз?

Дедилар:

– Ўғилларни заминга меҳр қўйиб, келажак касби бўлмиш – илмий-техника тараққиёти уфқларини эгаллашларига хоҳишманд эдим.

Дедим:

– Ахир ерга меҳр қўйиш билан илмий-техника тараққиёти қутбнинг икки томони-ку?

Дедилар:

– Келажакда уларни бирлаштирган, уйғунлаштирган йигит-қизларнинг қўли баланд келади. Зеро, Беҳбудий ҳазратлари таъкидлайдилар: «Ўтган замон учун эмас, келажак замон учун ишлайлик».

Дедим:

– Қиз болаларга истакларингиз?

Дедилар:

– Умр ва қувватларининг лоақал ярмини рўзғорга сарфлашлари учун имкон берадиган соҳаларга сафарбар этардим.

Дедим:

– Фарзандлар ва шогирдлар ўзга йўлни маъқул топишса-чи?

Дедилар:

– Уларга омад тилардим, кўмак кўрсатардим.

Дедим:

– Айрим фарзандлар, шогирдларнинг андишасизлиги, лоқайдлиги, шуурсизлиги нимадан?

Дедилар:

– Ота-она ва устозларнинг бебурдлиги, беғамлиги, бетутуруқлигидан.

Дедим:

– Фарзандлар ва шогирдларга тағин тилакларингиз...

Дедилар:
— Касбу корига — садоқат, қавмларга — меҳр,
табиатга — муҳаббат!

Дедим:

— Буларга қай тариқа эришмоқ керак?

Дедилар:

— Садоқатга — эҳтиром, меҳрга — самимият,
муҳаббатга — шафқат ҳамда эминлик ила.

Дедим:

— Зиддиятнинг боиси надур?

Дедилар:

— Икки дарвоз бир дорда ўйнолмаслиги, икки
кўчқорнинг боши бир қозонда қайнамаслиги.

Дедим:

— Исённинг боиси надур?

Дедилар:

— Зулм.

Дедим:

— Зулмнинг боиси-чи?

Дедилар:

— Жаҳолат.

Дедим:

— Хасис ва шуҳратпараст ҳисобламасликлари
учун нима қилиш керак?

Дедилар:

— Бот-бот пул ва мукофотдан воз кечиб тур-
моқ керак!

Дедим:

— Бировнинг ҳаққига хиёнат қилмаслик
учун-чи?

Дедилар:

— Охират ва оқибатни ўйламоқ, Худо ва виж-
дон олдида ҳисоб бериб турмоқ керак.

Дедим:

– Атрофингда таъбингга ўтиришмайдиган, биқсиқ, ипирисқи кимсалар кўпайиб, дилинг гуссага тўлганда нима қилиш керак?

Дедилар:

– Мавлоно Муқимийнинг тўртлигини ёдга олмоқ лозим:

*Шерсиз эмасдир бешалар¹
Бордир саховатпешалар,
Қилманг ёмон андишалар,
Яхшилар ҳам бор экан.*

Дедим:

– Сиз қайта ҳаётга келсангиз, тагин шу йўлни танлармидингиз?

Дедилар:

– Ҳа, шу йўлдан борардим, аммо хатоларимни такрорламаслик пайида бўлардим.

Дедим:

– Хатоларингиз кўпми, сирми?

Дедилар:

– Умрим давомида кам билим олганим, кўпроқ ҳунар ўрганмаганим менинг хатоларимдир.

Дедим:

– Демак, инсон фарзанди учун энг муҳими – билим ва ҳунар экан-да?

Дедилар:

– Энг муҳими – ақл!

Дедим:

– Наҳотки, билим ва ҳунардан, истеъдод

¹ Тўқайлар.

ва тажрибадан ҳам ақл бирламчи ва устун бўлса?

Дедилар:

– Илло, шундай!

Дедим:

– Энди ақлга эришиш йўлларини айтинг.

Дедилар:

– Табиат ва жамият ҳар бир бандага озми–кўпми заковат уруғини ато этади. Уни авайлаб ўстириш, вояга етказиш ҳар кимнинг ўзига вобастадир.

Дедим:

– Ақллиликнинг бош белгилари недур?

Дедилар:

– Киши ақлли бўла борган сари одамлардаги бу хислатни кўпроқ илғайди ва қадрлайди. Ҳамма нарсага ақли етган одам ҳамма нарсани кечира олади.

Дедим:

– Тағин-чи?

Дедилар:

– Хокисор ва камтарин бўлади.

Дедим:

– Хокисорлик ўз қадрини ерга уриш эмасми?

Дедилар:

– Фақат кибор ва нописандлар наздида шундай.

Дедим:

– Айтинг-чи, устоз, киши сухандон, хушхат ва боэҳтиром бўлса нималарга эришади?

Дедилар:

– Омад уларга икки қўлини чўзган гўдакдек талпинади.

Дедим:

– Сиз бундай кишиларга не мурувват ва савоатларни раво кўрардингиз?

Дедилар:

– Ихтиёр менда бўлса, меҳримни қуёшга қўшиб берардим.

Дедим:

– Минбарга кўтарилаётган кишига нима дейишни истардингиз?

Дедилар:

– Сен роҳиб эмассан, нотиксан – юрагингни оч!

Дедим:

– Хатнависларга нималарни ёзишни маслаҳат берардингиз?

Дедилар:

– Ҳақиқатни!

Дедим:

– Фурурга ўхшаш жоҳиллик надур?

Дедилар:

– Жаҳл! Зеро, жаҳл дилингдаги тимсоҳдир. Тимсоҳнинг эса юзага чиқиши – нохуш.

Дедим:

– Баландликка ўхшаш пастлик надур?

Дедилар:

– Нописандлик.

Дедим:

– Ожизлик аломати недур?

Дедилар:

– Миллатчилик, маҳаллийчилик.

Дедим:

– Бу иллатлар нималарга олиб келади?

Дедилар:

– Адоватга.

Дедим:

– Адоват-чи?

Дедилар:

– Хунрезликка.

Дедим:

– Бу нохушликларга қарши қалқон недур?

Дедилар:

– Аввал айтганимдек – ақл!

Дедим:

– Ақллиликнинг тағин қандай нишоналари бор?

Дедилар:

– Ақллилар мантиқий оқибатни билиб иш тутишади.

Дедим:

– Тағин-чи?

Дедилар:

– Улар кам гапириб, кўп тинглайди.

Иккинчи суҳбат

ИЖОД ХУСУСИДА

Дедим:

– Муҳтарам устоз, ёзувчи ёки шоир ижодининг мароқли нуқталари ҳақида гапирсангиз.

Дедилар:

– Энг муҳим асарим ҳали олдинда, деган ишончдан мароқлиси борми? Шунинг учун ҳам ўтмишдан кўра келажак ҳақида гапириш завқлироқ бўлади.

Дедим:

– Айрим ижодкорларнинг ўтмишлари ҳақида мақтанишлари ниманинг аломати?

Дедилар:

– Маънавий кексайишнинг.

Дедим:

– Бундан қандай қилиб фориг бўлмоқ керак?

Дедилар:

– Ёшликдаги хатолардан йўл-йўлакай халос бўлган ютади, чунки кексаликнинг ўз қусурлари бўлади. Шулардан бири – андак мақтанчоқлик ҳам. Аслида хизматларини уларнинг ўзлари эмас, жамият эътирофи этиб тургани тузук.

Дедим:

– Шеърят анчайин эскирди, деган ақидага муносабатингиз?

Дедилар:

– Шоир бўлиш – яхши, шоирлик даъво қилиш ёмон. Кейинги пайтларда айнан даъвогар-

бини ҳам текшириш мумкин. Аммо ундан кўра, шундоқ кўкрак тўлатиб нафас олган яхшироқ эмасми?

Дедим:

– Сиз Ватан ҳақида ўзгача ёздингиз...

Дедилар:

– Мен қитъалар, океанлар ошдим. Швеция ороллари-ю, Фудзияма этақларида; Париж майдонлари-ю, Неапол кўрфазларида; Шанхай кўчалари-ю, Сомали портларида; Истамбул бозорлари-ю, Ява боғларида бўлдим. Ва бот-бот Ватаннинг ҳатто тутуни ҳам хушбўй бўлишига имон келтирдим.

Дедим: .

– “Ватандан ажралган ҳамма нарсадан ажралади”, дегандингиз...

Дедилар:

– Бу гапни аслида чет элда бир мушфиқ мусофирдан эшитган эдим. Дарҳақиқат, Ватанда бўлган ва умрини унга нисор этган фарзанд сарбаланд ва сарафроздир. Зеро:

Умрим узун бўлар

(Сезиб турар кўнгил)

Баракали бўлар, шубҳасиз

Кумуш чўққисига қарайман дадил:

Мен унга бормасман тухфасиз...

Умрим бўлар узун

Бирор дақиқаси беҳуда кетмас

Аммо шу юртимни

Кўриб тўймоқ учун,

Севиб тўймоқ учун етмас,

йўқ, етмас!

Дедим:

— Дунёдаги энг гўзал нарса ҳақида гапиришингизни истардим.

Дедилар:

— Энг гўзал нарса ҳаётдир, деган эди Белинский. Йиллар ўтиши билан гўзалликка бўлган муносабатларимиз ҳам шаклланиб, ўзгариб туради. Аммо, бари бир, ҳаётдан, унинг турли жабҳаларидан жозибалироқ сулувлани тополмаймиз. Эҳтимол, ўзгалар учун эришроқ туюлар: менинг назаримда, соғлом боласини кўтариб турган соғлом онадан гўзалроқ малак бўлмагандай. Уни ҳар қандай Мадоннадан устун қўйса бўлади. Қайси йили Парижда бўлганимда, нигоҳларим аллақандай интиқлик билан бола кўтарган аёлни излаб қолди. Аммо, ишонасизми, шундай гавжум шаҳарда на бирорта бола, на бирорта бола кўтарган аёл кўринмасди. Шу пайт туйгуларим мени алдаб қўйди: бир аёл машинадан боласини кўтариб тушаётгандай бўлди. Қарасам, қўйнидаги кучукча экан. Ҳафсалам пир бўлиб кетди. Бу ерда бола ўрнига кучукни кўтариб ёки етаклаб юриш шунчалик одатлигини тасаввур қилиб ҳам кўрмагандим. Итти боладан афзал билиб, қимматбаҳо кийимлар билан яантириб, ғурур билан олиб юришлари негадир хўрлигимни келтирди. Тошкент кўчаларида болаларини кўтариб юрган аёлларни ҳудудсиз бир дард билан қумсадим ва муддатидан олдинроқ келиб қўйдим.

Дедим:

— Кейинги вақтларда ижоднинг, истеъдоднинг таркиби, формуласи ҳақида баҳслашадиган бўлишди.

Дедилар:

— Қадимда бир донишманд айтган экан: «Мен вақтнинг нималигини биламан, аммо, вақт нима, деб сўрашса, айтолмайман». Ижод ва истеъдоднинг формуласи ёки таркиби ҳам шунга ўхшаш.

Дедим:

— Қалам аҳлига, энг аввало, нимани ёзишни маслаҳат берган бўлардингиз?

Дедилар:

— Аввал таъкидлаганимдек, ҳақиқатни. Аммо адабиётда битта талаб бор: ёзувчи ёлғонни тўқиса ҳамки, ҳақиқатни ёзиши керак!

Дедим:

— Ахир ҳаммабоп ҳақиқат йўқ-ку!

Дедилар:

— Худди шу сабаб, ҳақиқат ҳақоратдай бўлиб туюлмаслиги учун уни асл матога ўраб беришни унутмаслик керак. Зеро, арча хушбўй бўлгани учун ҳам минг йил умр кўради.

Дедим:

— Умар Хайём бизнинг кунларда бўлганида ҳақиқий аҳволни тақрибан қандай ифода этарди?

Дедилар:

— Эҳтимол шундай:

*Бир қўлда «Капитал», бир қўлда «Куръон»
Баъзида ҳалолмиз, баъзида ҳаром.
Феруза гумбазли осмон остида
На большевикмиз, на чин мусулмон.*

Дедим:

— Хайём рубоийлари фоний дунёнинг фарёдлари эмасми?

Дедилар:

— Илло, шундай! Фоний дунёнинг жавобсиз фарёдларидир улар. Умар Хайём ақидасича, инсоннинг Худодан ўзга умиди йўқ. Буни ҳис этмоқ, тушунмоқ учун юракда эътиқод, ўт, дадиллик бўлмоғи керак.

Дедим:

— Ахир ҳозирги танқидчилар сизни айнан дадиллигингиз учун танқид қилишяпти-ку?

Дедилар:

— Ҳа, ҳамма мантиқсизлик шундаки, улар бизни кўрққанимиз учун эмас, дадиллигимиз учун уришади.

Дедим:

— Биз бор-будимизни рад этаяпмиз. Эҳтимол бу ҳам мантиқсизликдир?

Дедилар:

— Зеро, тақир ерда ҳеч вақо пайдо бўлмайди. Эски мафқуранинг таъсири бор, деб ҳамма нарсани инкор қилишнинг ўзи ҳам бир мафқура эмасми?! Биз бадииятнинг барча намуналарини ардоқлашимиз керак. Бадииятдагина эмас, илм, фалсафа, динда ҳам буюк ва табаррук сиймолар шундай қилганлар. Ҳатто ғайридинлар ибратли меросни тан олишган. Яҳудийлар ўз динларига миср мажусийларининг барча қадриятларини қабул қилганлар. Форобий, Беруний каби алломаларимизга бош эгиб ҳурмат бажо келтирган ўнлаб афлотунлар мусулмон эмас эдилар-ку!

Дедим:

— Сиз бахт ҳақида ҳам кўп ва хўп ёзгансиз. Назаримда, энг бахтли одам ўзини бахтли ҳисоблаган киши бўлса керак? Шундай эмасми?

Дедилар:

– Кўп адиби расолаар ўз асарларини бахт тўғри-сидаги мулоҳазадан бошлашган. Аммо уларнинг, ҳатто энг доноси ҳам сиз билан менинг кўнглим-дагини тополмаган бўлиши мумкин. Уйқудан сўнг обдон еб-ичиб, бир-икки соат дам олгандан кейин яна ором оғушига шўнғиган Обломов ҳам ўзини бағоят бахтиёр деб билган. Римнинг гуллар майдонида вужуди жизғинак бўлиб ёна-ётган Бруно ҳам кўксиди бахт шарпасини сезган бўлиши мумкин. Ҳар даврнинг фарзанди ўз дарди билан, ўз бахти ва бахт ҳақидаги тушунчаси билан яшаган.

Дедим:

– Ўзингиз-чи, устоз?..

Дедилар:

– Мен ўзим ёзганларимни ўқиб чиқсам, ҳаётимга лупадан қарагандай бўламан. Босиб ўтган йўлларимни кинолентадай монтаж қилиб, уни баъзан тез, баъзан секин айлантириб, энг керакли дақиқаларни батафсил кўриб чиқаман – бахтли онларимни қидираман. Ва уларни бот-бот топгандай бўламан: улар умримдаги энг оғир дамлар экан, чунки улардан ўкинчсиз бир қаноатим бор. Бундай дамлар эса оз эмас эди. «Ким бахтсиз – бахтсизликни енгмаган – бахтсиз», деган экан Пётр Биринчи. Бировнинг умри бошқа бировга андоза бўлолмайди, албатта. Сиз ўзингизча яшашингиз, янада бахтлироқ яшашингиз мумкин. Лекин ҳамма бахтли умрлар учун бир шарт шуки, асрингнинг бош йўлида бўл экан! Бу йўлдан кўплар юрган ва яхши кишилар уларга муҳтож бўлишган. Кимки ҳаётида энг

яхши кишиларга асқотган бўлса, у ҳамма замонлар учун яшайди! Умримиз оташи~~ни~~ авлодларга тутдик. Бу оташ ёниқки, XX асрни бекор қилиш мумкин эмас!

Дедим:

– Бир даврада шоир ва ёзувчиларнинг хотинлари ҳақида гапиргандингиз...

Дедилар:

– Ҳа, ижодкорнинг умр йўлдоши бўлиш осон эмас. Бундай аёл, назаримда чинакам фаришта бўлмоғи лозим. Бу хусусда Эркин Воҳидов яхши шеър ёзганди. Ижодкорнинг умр йўлдоши нафақат чой дамлаб берадиган ва расмана юмушларни бажарадиган уй бекаси, балки асарларингни илк бор ўқийдиган холис танқидчи, гоҳида таҳририят ва нашриётлар билан боғланувчи, сени ёзишга даъват этиб турувчи куч ҳам бўлиши керак. Кибриё Қаҳҳорова Абдулла Қаҳҳор вафотидан кейин яхши хотира китоби ёзди. Янгангиздан ҳам миннатдорман, у менинг энг яқин мададкорим, шифокорим. Усиз тинчлигимни тасаввур қилолмайман... Вафодор аёли бўлган ижодкорлар чинакам бахтли кишилардир.

Дедим:

– Муҳтарам устоз, бу ҳам бахт ҳақидаги мулоҳазанинг давоми. Шуниси ғалатики, бахт ҳақида ёзилган, яъни замон кишисининг бахтиёрлигини тараннум этган асарлар кўп яцамайди. Энг буюк адиблар – Данте, Лев Толстой, Уилям Шекспир, Робиндранат Тагор, Достоевский, Жек Лондон, Садриддин Айний, Абдулла Қодирий инсон бахтиёрлигини эмас, изтироб ва азобларини қоғозга тушириб, абадият топдилар.

Дедилар:

– Бу табиий ҳол: ҳукмдорларга маддоҳлик қилиб ёзилган асарнинг умри ўткинчидир. Биз «миллий қаҳрамон», «замондош образи» каби ибораларни кўп ва ноўрин ишлатаверамиз. Аслида чинакам бадий асарнинг қаҳрамонлари, таъбир жоиз бўлса, жамиятдаги ижтимоий ва иқтисодий ҳаётнинг локомотивларидир. Улар мавжуд ҳаётдан қониқмаган, андак норози бўлган ва бахтсизликка қарши кураша оладиган кишилардир. Сиз икки буюк ҳамзаминимиз номини тилга олдингиз. Уларнинг асарларини ўқинг – фикримга қўшиласиз.

Дедим:

– Сиз Абдулла Қодирийни кўрганингиз ҳақида ёзгандингиз...

Дедилар:

– У пайтлар Ҳаким Назир болалар газетасида ишларди. Биринчи «бадий асарим» 1935 йилда ўша газетада босилганди. Ўшанда ўн беш ёшда эдим. Хуллас, Ҳаким ака газетада чиққан хабарларим учун қалам пули ўрнига шахмат юборгандилар. Доналар жажжи, ялтироқ. Бунақасини кўрмаган эдим. Қўлтиғимда олиб юриб, шу ўйинга ружу қўйдим. Бир куни Маргилон бозори чойхонасида икки киши шахмат ўйнаётганини кўриб қолдим. Қарасам, жуда таниш вазият: (машҳур гроссмейстер) Алёхин билан Капабланканинг машҳур ўйинига монанд. Мен қўли баланд келаётган «Алёхин»га енгилгина назар ташладим. Аммо бу одам Абдулла Қодирий эканлигини билмагандим ўшанда. Хуллас, у кишини кўрганман-у, кўрдим, деёлмайман...

Дедим:

– Менинг устоз Садриддин Айний билан учрашувим ҳам шунга ўхшаш бўлганди. Эллигинчи йилларнинг боши эди. Самарқанд шахрининг Лабифор маҳалласида турадиган амакимникига меҳмон бўлиб боргандим ўшанда. «Юр, «Победа»ни кўрсатамиз», дейишди маҳалла болалари. Мен «Победа» – енгил машина эканлигини билмас эдим. Югуриб, катта дарвоза олдига бордик. Ялтираб турган яп-янги машинани ҳайдовчи авайлабгина аргарди. Унга суқланиб боқиб турганимизда, бир киши чиқиб келиб, «Рафтем!» деди. Бу одамнинг кўксига аллақандай орден ҳам бор эди. Болақайларга хос қизиқиш билан у кишининг орденига қараб қолдим. Ана шу киши Садриддин Айний эканлигини анча кейин билганман. Мен ҳам буюк адибни кўрганман-у, кўрдим, деёлмайман.

Дедилар:

– Урушдан олдинги йиллар Самарқанд дорилфунунида таҳсил олганимда адабий тўғарагимиз бўларди. Унда Иброҳим Мўминов, Шароф Рашидов, Воҳид Абдулла, Абдурахмон Саъдий ва бошқалар иштирок этардилар. Бир куни Садриддин Айний ташриф буюрганлари ёдимда. Барчамизни аллақандай салобат босиб, жимиб қолгандик ўшанда. Кўп саволлар беришди. Бунақа билимдон одамни қайтиб кўрмадим.

Дедим:

– Назаримда, ўша пайтларда Садриддин Айний ўзбек мумтоз адабиёти кафедрасининг мудири бўлганлар. Эшитишимча, у кишининг докторлик диссертацияси Алишер Навоий ижодига бағишланган экан. Ҳарҳолда Айний домланинг икки тилда

боқий романлар битганлиги катта истеъдоддан нишонадир. Биргина «Судхўрнинг ўлими» француз тилида уч бор нашр этилган экан. Ўзи яшаган замон иллатларини нақадар маҳорат билан фош этади адиб.

Дедилар:

– Аслида ҳар қандай ёзувчининг энг катта рақиби — унинг замони ва замондошларидир. Гоголдан таҳлика билан: «Кимнинг устидан қулаяпсиз?» деб сўрашганда, тавозе билан: «Ўз устимдан, чироғим, ўз устимдан» деган экан. Соғлом танқид керак. Ўз-ўзини танқид қилмай, мухолифга қулоқ тутмай тараққиётга эришган жамиятни ёки адабиётни эслолмайман. Аммо на-чора, биз ўз нодонлигимиздан озор чекишга кўникиб қолганмиз. Ўз нодонлигимиздан ва ўзгаларнинг нодонлигидан ҳам. Бадиий маҳорат сирларидан воқиф бўлмаган адабий танқидчилар биздан батамом бошқа нарсаларни талаб қилишди. Уларнинг «монолог»ини эшитишга мажбур бўлдик. Аслида монолог эмас, диалоглар керак эди. Тағин: адабий танқид билан шоир ва ёзувчиларнинг ўзлари шуғулланишса тузук бўлар эди. Ахир адабиётни улардан кўра теранроқ ҳис э-тадиган киши борми?!

Дедим:

– Маъзур тутинг, энди буниси мулоҳазали гап. Назаримда, ижодкор ҳам ўз вақтида нафақага чиқиш керакми, деб ўйлайман. Намоз — вақтида фарз. Сиз «Опа-сингиллар»ни ёзганингизда йигирма беш ёшда эдингиз. «Ўтган кунлар», «Навоий» романлари дунёга келганида ҳам уларнинг муаллифлари ўттиз ёшдан ошмагандилар, «Ёзмай туриш қўлингдан келса, ёзма»,

деб даъват этган Лев Толстой «Уруш ва тинчлик»ни ёзганида ўттиздан сал ошганди. Ҳар ҳолда мен олтмиш ёки етмиш ёшда адабиётда ағдар-тўнтар қилган қаламкашни учратмадим. Лекин шунга қарамай нафақага чиқиб олган графоманлар, ишдан олинган турли тоифадаги амалдорлар ўзларини адабиётга уришмоқда. Адабиёт билан иккинчи даражали қаламкашларнинг иккинчи сменада шуғулланишлари ачинарли эмасми?

Дедилар:

– Ачинарли, албатта. Аммо адабиётда ёш нисбий кўрсаткич эканлигини унутмаслик керак. Йигирма ёшида роман ёзиб, ўттизда қариб қолганларни ҳам кўрдик ва қирқ ёшда кўлига қалам олиб, анчайин зафарларга эш бўлганларни таниймиз. Лекин сизнинг иборангиз билан айтганда, «иккинчи даражали ижодкорларнинг иккинчи сменада» адабиёт билан шуғулланишларига қарши курашиш шарт. Акс ҳолда одамларни адабиёт деб аталадиган муқаддас даргоҳдан ҳафсалаларини пир қилиб қўямиз.

Дедим:

– Ёш ва истеъдодли ижодкорларни нима деб дуо қилишни истардингиз?

Дедилар:

– Уларни ҳар қандай бало-қазолардан Оллоҳнинг ўзи асрасин!

Учинчи суҳбат

АХЛОҚ ҲАҚИДА

Дедим:

– Сиз шогирдларингизни бот-бот камтарликка даъват этиб турасиз.

Дедилар:

– «Мен камтарман» деган одамни камтарин деб ўйламаслик керак. Арабларда: «Ал фахру – фахри» деган нақл бор. Бунинг маъноси – фақирлик фахримдир, дегани.

Дедим:

– Ахир, фақирлик мутелик эмасми?

Дедилар:

– Зинҳор. Улар батамом ўзга-ўзга тушунчалардир. Тулкининг терисини шилиб, қўйиб юборишди. Сўнг сўрашибди: «Энди аҳволинг нечук?» Дебди: «Бари бир, муте одамдан афзал».

Дедим:

– Модомики, сўз шогирдларингиз ҳақида экан, уларнинг кимлигини ҳам айтиб ўтсангиз.

Дедилар:

– Буни уларнинг ўзлари айтгани тузук. «Мен фалончининг устозиман ёхуд мен ёзувчиман» дейиш – «Мен яхши одамман» деган таъкидга ўхшаб кетади.

Дедим:

– Биладан, сиз ҳамиша рост гапириш тарафдорисиз.

Дедилар:

– Соҳибқирон Амир Темурнинг узугида нима деб ёзилганини биласизми? «Рости – расти» деб битилган. Бунинг мазмуни багоят серқирра, теран. Аслида, ҳар қандай тараққиётнинг бош омили ҳақиқатда.

Дедим:

– Бойлик орттирмоқчи бўлганларга муносабатингиз?

Дедилар:

– Бойликни бойлик қилган – ўзимиз. Агар унга бунчалик юлқинмасак, у бир тийинга арзимасди. Энг оғир занжир, олтин занжирдир; энг қўрқинчли васваса, олтин васвасасидир. Рус шоири Андрей Вознесенскийнинг «Хандақ» деган асарини ўқигандим. Унда Симферопол шаҳри яқинида фашистлар ўн икки минг кишини отиб, бир хандаққа кўмиб ташлаганлари ва орадан бир неча ўн йиллар ўтгач, бойлик васвасасига тушган айрим кишилар бу ерларни қазиб, бош чаноқлардан олтин тишларни излашгани зўр изтироб билан акс эттирилган. Марҳумларни тунаётган бу тоифалар қаёқдан пайдо бўлди, деган саволни кўндаланг қилиб кўяди шоир жамият олдига. Дилга оғир ботади. Жуда оғир.

Дедим:

– Дилингизга оғир ботадиган бошқа ҳолатлардан ҳам бизни воқиф этинг.

Дедилар:

– Минг тўққиз юзу қирқ бешинчи йилдаёқ ёзган эдим:

*Икки нарса оғир кўнглимга асли,
Икки нарса учун йўқ менда бардош:
Бири — душманимнинг шўх қаҳқаҳаси,
Бири — дўст кўзида йилтиллаган ёш.*

Дедим:

— Начора, буни ҳаёт дебдилар. Дилга оғир ботадиган ҳодисалар, ҳатто тақдирингни ўзгартириб юборадиган ҳолатлар ҳам рўй бериб тураркан. Ахир, тақдирга тадбир кўриб бўлмайди-ку!

Дедилар:

— Бир замонлар ўлкамизга ғайридинлар босириб келганда, ўша замон сиёсатчилари-ю мафкурачилари: «Бизнинг ғайридинга муте бўлишимиз тақдири азалдан, Худодан дейишган. Беҳбудий ҳазратлари уларга жавобан: «Олган барча яхшиликларимиз Худодан, кўргиликларимиз эса ўзимиздан», деб жавоб қайтарганлар.

Дедим:

— Муҳтарам устоз! Сиз жадидлар сардори номини тилга олдингиз. Бу борада дилимда тўпланиб қолган айрим гапларни айтмоқчи эдим. Сабаби, сўнгги пайтларда XX аср бошида вужудга келган жадидлар ҳаракати эътиборимни кўпроқ тортадиган бўлиб қолди. Фалати жумбоқ: бу ҳаракат ўзбек ва тожик халқлари тарихида илк бор вужудга келди. Ахир, йигирманчи асргача ҳам жамият ана шундай маърифатпарварларга бир неча бор муҳтож бўлган эди-ку.

XX аср бошида Самарқандда Маҳмудхўжа Беҳбудий атрофида тўпланган бу маърифатпар-

варлар халқни саводли қилмай туриб, ҳеч нима марсага, жумладан, мустақилликка ҳам эришиб бўлмаслигини обдон ҳис этганлар. Улар ўзбек ва тожик халқининг ардоқли адиби эдилар. Шу боисдан газета, журналларни икки тилда чоп этишиб, дарсликларни ҳам икки тилда ёзишди. Бу қудратли кучдан чоризм ва болшевиизмнинг хавотирга тушиши табиий ҳол эди. Мустақиллигимиз эълон қилингандан кейин ҳазрат Беҳбудийнинг уйини музейга айлантириш, Самарқандда у кишига ҳайкал ўрнатиш борасида ўринли таклифлар бўлди. Аммо бу иш баъзи амалдорларнинг лоқайдлиги туфайли ҳамон амалга ошмаяпти.

Дедилар:

— Агар биз тарихимиз қанчалик улуғ, маънавий меросимиз қанчалик бой, қадриятларимиз нақадар чексиз эканлигини яхши билганимизда эди... Флобернинг «Ҳақиқат лексикони»да бир гап бор: «Агар от ўзида қанча куч борлигини билганида, тушовлаб қўйишларига эрк бермас эди». Энди юган солиб кетишолмас, лекин бари бир, ўтмишни астойдил ардоқлашимиз керак.

Дедим:

— Нопок бандалар ва ярамас амалдорларга нисбатан қандай муносабатда бўлишни маслаҳат берардингиз?

Дедилар:

— Одатда, одамлар Яратганни ва ўзини йўқотиб қўйганлар билан ҳам гўёки ҳалол одам билан бўлгандай муомала қилаверадилар. Ўзингиз бир олим ҳақида гапиргандингиз. У инсти-

тутда фаррош, қоровул, гардеробчи билан қўл бериб кўришаркан-у порахўрлар, ўзидан кетганларга умуман қўл чўзмас экан. Агар, ҳақиқатдан ҳам унинг ўзи ҳалол, софдил одам бўлса, нопокларга нисбатан қийноқли жазо ўйлаб топган экан.

Дедим:

– «Баъзилар ҳақида яхши гапирсанг, лаганбардор бўласан, ёмон гапирсанг хавфли», дегандингиз. Эҳтимол, одамлар кўрққанларидан ҳам шунақа тоифаларни ҳурмат қилишар. Кўрқса, ҳурмат қилади, деган нақл ҳам бор, чамамда.

Дедилар:

– Йўқ, уни ҳурмат деб атамоқ ножоиз. Ҳар қандай ҳолатда ҳам оғиб кетмаслик, мунофиқликка йўл кўймаслик муҳимдир. Атиги бир бор бериладиган умрни муносиб яшаш керак. Чунки:

Умр йўли — оёқ изи эмас.

Уни на қор,

на чанг боса олади.

У қора чизиқдай

Ё нурдай муқаддас

Бўлиб эл

кўнглида мангу қолади.

Дедим:

– Инсоннинг барча иллатлари илдизини жамиятдан изла, деган экан бир донишманд. Эҳтимол, инсоннинг ўзлигига қайтишига ҳам айнан жамият сабаб бўлиши керакдир.

Дедилар:

– Рассом Рембрантнинг «Гумроҳ ўғилнинг қайтиб келиши» деган асарини биласиз. Тағин бир эсланг. Бир қарашда бу — шахсий тақдир: уйдан қочган бола экан, эсини йиғиб олгач, отасининг олдига қайтиб келибди, дейсиз. Яна бир ўйлаб кўрсангиз, жами инсон болаларининг қисмати деярли шундай: ёшликда кўп уринади, адашади, хатолар қилади, тавбасига таянади. Янада чуқурроқ ўйлаб кўрсангиз, бу — халқлар тақдирига ҳам мос. Мана биз. Инқилоблар қилдик, қонлар тўқдик, кишилик қонунларини буздик, шариатга қарши бордик. Пешонамиз тақ этиб, деворга текканда, жон тинчлиги — иймон ёдга тушди. Куйила бошладик, ўзлигимизни топгандаймиз. Аслимизга (уйимизга) қайтмоқдамиз. Аслида юз йил яшаб, из қолдирмаган, аммо йигирма-ўттиз ёшида эзгуликлар яратганларни биламиз. Зеро:

Фақат нон деб яшамайди

инсон ҳам ерда,

Ерни довуллардан асраш аҳди бор.

Уни осмон софликлари билан,

Юксакликлар билан этмоқчи пойдор.

Дедим:

– «Вақт ўтиши билан биров ақлли бўлади, биров — катта» дегандингиз...

Дедилар:

– «Вақт ўтаябди» деймиз ҳазинлик билан. Бу гапни инсон ўзини овутиш учун ўйлаб топгандай. Аслида биз — ўзимиз ўтаябмиз. Зотан, ҳаёт

дегани ўтмиш билан келажак орасидаги бир неча дақиқалик фурсатдир...

Дедим:

— Азроилга чап бериб яшаш, деган ибора бор...

Дедилар:

— Аслида Азроилга чап бериб бўлмайди. Ҳар-қолда, мен ҳозиргача унинг ёдидан чиқиб кетган кишини учратмадим.

Дедим:

— Аммо Инсон Азроилга қасдма-қасд иш тута олади. Назаримда, одамлар айнан шунинг учун ҳам адабиёт, санъат деган боқий дурдоналарни яратишган. Улар китоблар ёзадилар, ҳайкаллар тиклайдилар, мусиқалар яратадилар. Қани Азроил зўр бўлса, улар бунёд этган бу боқийликларни ўлдириб кўрсин-чи. Зеро, ижод аҳлининг қудрати шунда. Сиз битган асарлар ҳам ўлмасдир!

Дедилар:

— Мени хижолатда қолдирмассиз...

Дедим:

— Узр. Шогирдларга тагин нималар дейишни истардингиз?

Дедилар:

— Инсонга жуда катта мақсадлар керак! Умуман одамга баҳо беришда, энг аввало, у олдига қўйган мақсадлар назарда тутилмоғи лозим.

Дедим:

— Тагин-чи?

Дедилар:

— Буюклик билан бачканаликнинг ораси — атиги бир қадам. Гарчанд аёлнинг ўтмиши, эркакнинг келажигига қараб баҳо беришса-да, умр

яхлит нарсадир. Адашмаслик учун, аввал айт-ганимдек, бот-бот Худо ва виждон олдида ҳисоб бериб турмөқ керак.

Дедим:

– Тагин-чи?

Дедилар:

– Буниси энди истак. Биз нон карточкасини йўқотиб қўйиш нақадар даҳшатли эканлигини билардик. Ҳозирги ва келажакдаги ёшларга бу кулгили бир ҳол бўлиб қолаверсин...

Дедим:

– Энди дуога қўл кўтарайлик!

Дедилар:

– Эй, Худованди таборак ва таоло! Фарзандларга музаффарият ато эт! Уларнинг остонасини омон ва осойишта сақла!

МУНДАРИЖА

Муаллифдан.....	3
<i>Биринчи суҳбат.</i> Заковатга эришиш хусусида.....	4
<i>Иккинчи суҳбат.</i> Ижод хусусида	11
<i>Учинчи суҳбат.</i> Ахлоқ ҳақида	24

Адабий-бадиий нашр

НУСРАТ РАҲМАТ

АСҚАД МУХТОР ДЕДИЛАР...

Бади

Муҳаррир Абдурахмон Акбар

Рассом Ш. Мирфайёзов

Техник муҳаррир Е. Толочко

Мусаҳҳиҳа Г. Азизова

ИБ № 0911

Босишга рухсат этилди 15. 05. 2003. Бичими 70x90 ^{1/32}. Офсет қоғози. Таймс гарнитураси. Шартли б.т.1,17. Нашр б.т.0,42. 2 000 нусхада. Шартнома № 19-2003. Буюртма № 4010. Баҳоси келишилган нарҳда.

“Чўлпон” нашриёти, 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг Биринчи Тошкент босмахонасида чоп этилди. Тошкент, Сағбон кўчаси, 1-берк кўча, 2-уй.